

ZILZILA SODIR BO'LGANDA AHOLINIMUHOFAZA QILISH USULLARI

DTPI talabasi

Eshdavlatova Guljamol

Annotatsiya: Hozirgi kunning eng muhim vazifalaridan biri favqulodda vaziyatlar, talofatlar, avariylar, falokatlar va turli-tuman ofatlarning hosil bo'lishi va rivojlanishini bashoratlash, oldindan davlat organlari va aholini yaqinlashib kelayotgan ofatdan ogoh etishdan iboratdir. Maqolada O'zbekiston hududida yuz berishi mumkin bo'lgan favqulodda vaziyatlar ya'ni zilzilaning sodir bo'lishi hamda ularni oldini olish chora tadbirlari hamda dunyoda yuz bergan eng ayanchli zilzilar tarixi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tabiiy ofat, yer silkinishi. Magnituda. Shkala. Epitsentr, gipotsentr.

Yer silkinishiga chidamli inshootlar, yer qobig'i, mantiya va yadro qatlami. Dunyoda shu davrga qadar tabiiy ofatlar doimiy ravishda bo'lib keldi va bundan keyin ham yuz berishi ehtimollari ko'p. Tabiiy ofat -bu tabiatda yuz beradigan favquloddagi o'zgarish bo'lib, u birdan, tezlikda insonlarning mo'tadil yashash, ishlash sharoitlarining buzilishi, odamlarning o'limi hamda qishloq xo'jaligi hayvonlarining, moddiy boyliklarning yo'q bo'lib ketishi bilan tugaydigan hodisalardir. Tabiiy ofatlarning turlari xilma-xil yer silkinishi, suv toshqini, kuchli shamol, yong'in, qurg'oqchilik, yer surilishi va boshqalar. Bu xildagi tabiiy ofatlar bir-biriga bog'liq hamda bog'liq bo'lmagan holda alohida yuzaga kelishi mumkin. Ya'ni bir tabiiy ofatning boshqa ofat oqibatida yuzaga kelishidir. Masalan, o'rmonda yong'inlarning kelib chiqishi, tog'li joylardagi ishlab chiqarish portlashlari, platinalar qurishda yerning surilishiga, qorlarning ko'chishi va boshqa ofatlarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Tabiiy ofatlarga qarshi kurash choralaridan biri bu xalqni o'z vaqtida voqif etish hisoblanadi. Bu esa tabiiy

ofatdan keladigan zararlarni birmuncha kamaytirish imkoniyatini vujudga keltiradi. Havfli tabiiy favqulodda vaziyatlardan biri bu zizila bo'lib, bu eng qo'rqinchli va inshootlarni vayron qiluvchi insonlar umriga zomin bo'luvchi tabiat hodisasi hisoblanadi. U yer sharining seysmik faol qismida vujudga keladi. O'zbekiston Respublikasi shunday seysmik faol hududlardan biri bo'lib, ayrim tumanlarda yer qimirlash kuchi 9 ballgacha yetadi. Yer silkinishi ro'y berganda insonda paydo bo'lgan qo'rquv uning hayoti uchun havfli xarakatlar qilishiga olib kelishi mumkin. Seysmik faol hududlarda doimo yashaydigan yoki vaqtincha u yerda bo'lgan aholi yer silkinganda oddiy ehtiyot choralarini bilishlari va ularni qo'llashlari shart. Yer qimirlash ro'y berganda, yerning yuza qismi uncha uzoq bo'lmagan vaqt tebranib turadi. Yer silkinish davri -silkinish yer qatlamining yuzasida va yaqin masofa bo'lsa bir necha soniya, chuqurroq va olisda bo'lsa 2-3 daqiqagacha davom etishi mumkin. Yer silkinishi va uning oqibatlari: Yer silkinishi yuzaga kelish sabablariga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'linadi: Tektonik zilzilar. Vulqon zilzilar. Ag'darilish, o'pirilish zilzilar. Texnogen (insonning muhandislik faoliyati bilan bog'liq) zilzilar. Yer silkinish kuchiga qarab quyidagi holatlar kuzatiladi: Yer silkinishi 12 balli shkalada baxolanadi.

Yer silkinishining qaytishi bir necha daqiqa yoki bir neche soatdan so'ng xam ertasi kuni xam sodir bo'lishi mumkin. Yer yuzida sodir bo'lgan zilzilalar tarixi Zilzilalar, asosan yer kurrasining uchta seysmik kamarida bo'lib turadi. Ular Tinch okeani, O'rta yer dengizi -Osiyo va O'rtaAtlantika suvosti tog' tizmalari seysmik kamarlaridir. Tinch okeani -seysmik kamariga taxminan 80% zilzilalar to'g'ri keladi. Ularning epitsentrlari kontinent va okean yer qobiqlari tutashgan mintaqalarda joylashgan. O'rtaer dengiz -Osiyo -seysmik kamariga taxminan 15 % zilzilalar sodir bo'ladi. U g'arbda Atlantika okeani qirg'oqlaridan boshlanib, O'rtaer dengizi, Kavkaz, Markaziy Osiyo mintaqalari orqali janubiy-sharq yo'nalishida davom etib, Tinch okeani bilan tutashadi. Islom tarixdagi eng birinchi zilzila Umar roziyallohu anhu (halifaliklari) davrida Madinada ro'y bergan. Tarixiy va yaqin o'tmishdagi kuchli zilzilalar davrida bu ofatlarning ko'pi

ro'y bergan va kuzatilgan. Masalan, 1556 yil Xitoydagi Shansi zilzilasi 830.000, 1737 yil Xindistondagi Kalkuttada 300.000, 1923 yil Yaponiyadagi Kantoda 142.807, 1970 yil Peruda 70.000, 1976 yil Xitoydagi Tyanshanda 240.000 kishi xayotdan ko'z yumgan. Zilzila daxshatlarini tasavvur qilish uchun yaqindagina Yaponiyada, Xitoyda, Xindistonda, Eronda, Turkiyada bo'lib o'tgan zilzilalarni yoki 1948 yilgi Ashxobod va 1949 yildagi Xayit zilzilalarini eslab o'tish kifoya. Ularda yuz minglab odamlarning xalok bo'lganliklari sir emas. Turli yillarda bir kunda yuz bergan to'rt zilzila tarixi haqida ko'pchilik bilmasakerak. 1939, 2003, 2004 va 2006 yillarni birlashtirib turuvchi umumiylik bor. Ushbu 4 yilning 26 dekabr sanasida Turkiya, Eron, Tayvan hamda Hind okeanida ulkan vayronalarga sabab bo'lgan zilzilalar sodir bo'lgan. Turkiyaning Erzinjon shahrida yuz bergan zilzila oqibatida shahar butunlay vayron bo'lgan, qayd etilishicha, o'sha kuni yetti marta silkingan, eng kuchli silkinish 7,8 ballni tashkil etgani aytiladi. Bu Turkiya tarixidagi eng vayronakor zilzila hisoblanadi va 30 mingga yaqin odamlar hayotiga zomin bo'lganligi ma'lum. Bam -Eronning janubi-sharqida joylashgan Kirmon vilyaotidagi shaharlardan biri 2003 yilning 26 dekabrda bu yerda magnitudasi 6,6, (ayrim manbaalarda 6,7 ball) bo'lgan halokatli zilzila qayd etilgan. Zilzila epitsentridagi silkinishkuchi 9 ballga yetgani aytiladi. Kuchli zilzila natijasida jasadlar soni 30 ming va jaroxat olganlar soni ham 30 mingga yetganligi aytilgan. Hind okeanida yuz bergan ofat ham eng kuchli zilzilalardan hisoblanadi. Magnitudasi 9,1-9,3 ballgacha bo'lgan suvosti zilzilasi qayd etilgan. U tarixdagi eng halokatli sunaimni yuzaga keltirgan bo'lib, insoniyat tarixidagi eng kuchli uchta zilziladan biri hisoblanadi. Tasdiqlangan qurbonlar soni 184 ming kishini tashkil etadi.

Turli ma'lumotlarga ko'ra, 225-mingdan 300 mingacha odam xalok bo'lgan degan taxminlar bor. Hengchun shaharchasi Tayvanning eng janubiy shahri. Zilzila magnitudasi 5,5-7 ballni tashkil etgan. Tabiiy ofat natijasida Tayvan janubidagi uylar vayron bo'lgan, yong'inlar yuz bergan, yo'lovchilar liftlarda qolib ketgan va kommunikatsiya kabellari uzilgan. Tarixiy binolar

shikatlangan. Zilzila Osiyotdagi internet xizmatlarinin xalokatli ravishda to'xtatib, ko'plab Osiyo mamalkatlariga ta'sir qilgan. Moliyaviy operatsiyalar, ayniqsa valyuta bozoriga ham jiddiy ta'sir ko'rsatgan. Vayronagarchilik natijasida ko'plab suvosti aloqa kabellari shikastlangan. Vatanimiz fuqarolari yurtimizda tez-tez zilzilalar sodir bo'lib turishini, ba'zan ular nixoyatda daxshatli ekanini biladi va tasavvur qiladi. O'zbekiston 7, 8, 9 va undan ortiq balli zilzilalar bo'lib turadigan seysmik jixatdar aktiv zonalardan hisoblanadi. Tarixiy ma'lumotlarga qaraganda 838-839 yillarda Farg'onada, 1942 yilda Buxorada, 1208-1209 yillarda Urganchda, 1490 yilda Samarqandda, 1494 yilda Namanganda, 1620 yilda Axsikentda, 1821-1822 yillarda Buxoro va Samarqand yaqinida talofatli kuchli zilzilalar bo'lib o'tgan. Ulardan ayrimlari xaqida to'xtalib o'tamiz: Axsikent zilzilasi. 1620 yilda Namangandan 5-15 km janubi-g'arbda sodir bo'lgan kuchli zilzila. U qadimiy shaxar Axsikentni to'la vayronaga aylantirdi. Shaxar keyin qayta tiklanmagan. Hozirda ayrim arxeologik qoldiqlar saqlangan, xolos. Andijon zilzilasi. Andijonda 1902 yili sodir bo'lgan 9-10 ballik zilzila xalqimiz boshiga tushgan eng qora kunlar va ayanchli voqealarga sabab bo'ldi. Zilzila tufayli o'sha paytda shahardan nishona qolmagan. Ming-minglab odamlarning yostig'ini quritgan. Bunday kuchli zilzilalar o'tmishda ko'p bo'lganligi bois hozirgi kunda insonlar nazdida kuchli zilzilalar bo'lmaydiganday tuyuladi. Tan olish kerakki, xalqimiz qurilish qilayotganlarida binoning zilzilabardoshliligiga ahamiyat bermay qo'yganlar, vaholanki, aynan mana shu bufarqlik oqibatida nafaqat zilzila ta'sirida balki boshqa omillar tufayli ham binolarning qulash hamda devorlarining yorilishi xollarini kuzatishimiz mumkin. Joriy yilning fevral oyida Turkiya davlatida bo'lgan dahshatli zilzilaning ayanchli oqibatlari hammamizni xushyorlikka chaqirdi. Hulusa o'rnida shuni aytish mumkinki, kasallikni davolagandan ko'ra uni oldini olgan afzalroq deganlaridek, qurilishi rejalashtirilgan binolarni qurishdan oldin soha mutaxassislari bilan maslaxatlashib, qurilish xom-ashyolarini sifatiga e'tibor qaratgan xolda qurilish ishlarini olib borish hamda aholini tabiiy va

texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlar yuzaga kelganda to'g'ri harakat qilishga o'rgatish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Yer qimirlaganda aholining harakati to'g'risida Eslatma UNICEF 2009 yil.
- 2.Favqulodda vaziyatlar tarixidan: Zilzila Toshkent-2016 yil.
- 3.Ashxabadskoe zemletryasenie. Po materialam pechati. J."grajdanskayazamita" No11 2000, s-44-48
- 4.K.N.Abdullabekov Zilziladan saqlanish mumkinmi? Toshkent: "O'zbekiston",1992 yil 48 bet.
5. P.Russo Zemletryaseniya. M., izd-vo "Progress", 1966.
- 6.O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 754-sonli qarori.